

Списание „Проблеми на географията“ продължава традицията да представя на страниците си непубликувани досега изследвания на наши известни и уважавани учени. Изказваме сърдечна благодарност на сина на проф. Иван Батаклиев – Тодор Батаклиев, за предоставянето на този ценен материал, написан през 1968 г., който обогатява представите ни за съдбата на нашия народ през бурното ни историческо минало. Той се публикува в оригинал и без редакторска намеса.

РАЗСЕЛВАНЕ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД В РОБСТВО

Иван Батаклиев

<https://doi.org/10.35101/prg-2021.3-4.1>

В този непубликуван досега материал, поместен тук в оригинал и без редакторска намеса, проф. Иван Батаклиев отразява тежката историческа съдба на българския народ през 13-вековното му съществуване, както и причините за това, едни от които са кръстопътното положение на България и релефът, предоставящ на чужди войски през различни времена лесен преход и достъп до Азиатския континент. Освен тях той посочва политически, стопански, демографски и дори епидемични причини. Едно от главните средства не само за запазването на българския народ, но и на образуваната през епохата на Възраждането българска нация, авторът намира в разселванията или преселническите движения, в резултат на които се заличават някои дори известни селища, а други се образуват. Авторът прави анализ на много исторически събития от създаването на нашата държава, довели до преселването на хиляди българи в различни части на Европа, пренесли по този начин бита, традициите, обичаите и религиозните си виждания, които са оставили отпечатък и до днес в местата, където се установили. Проф. Батаклиев разглежда изселването не само извън границите на държавата, но и преселенията вътре в нея.

Ключови думи: бежанци, османско нашествие, заселване, разселване, преселнически движения

RESETTLEMENT OF THE BULGARIAN PEOPLE IN SLAVERY

Ivan Batakliiev

This is an original text written in 1968 by Prof. Ivan Batakliiev, unpublished until now, presented here without any editorial intervention. In his paper, the author talks about the difficult historical fate of the Bulgarian people during its thirteen centuries of existence, as well as the reasons for that, some of which are the crossroad geographical positioning of Bulgaria and its relief, providing foreign troops from various historical eras, an easy access to the Asian continent. Apart from those factors, the author emphasizes other factors such as political, economic, demographic and even epidemic reasons. According to Prof. Batakliiev, one of the main reasons – not only for the preservation of the Bulgarian people, but also for the formation of the Bulgarian nation, formed during the Bulgarian Renaissance – are the migratory movements and resettlement of Bulgarians as a result of which a number of settlements – even rather significant ones – disappeared, while others emerged. The author analyzes many historical events since the establishment of the Bulgarian state, which led to the resettlement of thousands of Bulgarians in different parts of Europe, thus transferring their traditional lifestyle, customs and religious views, which have left their mark to this day in places where those people settled down. Prof. Batakliiev examines migration not only outside the borders of Bulgaria, but also the relocation of people from abroad into Bulgaria. He deliberates the settling down of foreign tribes and peoples on the territory of Bulgaria in various historical periods – before the fall of Bulgaria under Turkish yoke, during the Ottoman rule, and after the Liberation in 1878. Showing personal feelings, the author talks about the plight of Bulgarians during on the five-century yoke, the persecution, destruction, exile and slavery, which caused numerous deportations of tens of thousands of people from their native lands and their emigration to Romania, northern Greece, Serbia, Asia Minor, Bessarabia, Tavia and Kherson provinces of Russia, as well as to various places in Bulgaria itself. The fifteenth century stands out with the most severe consequences, during which, according to Prof. Hr. Gandev, as a result of the Turkish invasion, 680 000 out of a total of 1 127 294 Bulgarians perished. Many settlements were depopulated and devastated, while new small refuge settlements and neighborhoods emerged. A dark period in Bulgarian history is the conversion to Islam in the period between the sixteenth and the nineteenth century in the Rhodopes and Northern Bulgaria. During the Ottoman rule, along with the de-Bulgarianization, Turkish population settled on the territory of the country – mainly in Eastern Stara Planina Mountain and the Ludogorie region. During the Bulgarian Renaissance, part of this population returned to Turkey, while Bulgarians returning from abroad, as well as those who came down from the higher mountain areas, settled in its place and began to develop various economic activities. The Kardzhalii brigandic raids caused great displacements, as well as the wars between Russia and Turkey – 1762-1796, 1828-1829, 1854-1856, and 1877-1878. After the Liberation of Bulgaria, however, the life of the Bulgarian people did not become much easier. As a result of the wars that broke out in the early twentieth century – the First Balkan War in 1912-1913, the Second Balkan War in 1913, the First World War – 1915-1918, there was a large exodus of Bulgarians from Western and Eastern Thrace, southern and northern Macedonia. Prof. Batakliiev prepared a report, according to which 55 940 households or 253 067 refugees settled in Bulgaria in the period between 1912 and 1930. The Bulgarian population was only assimilated in Serbia. It is interesting to note that those refugees were sent money by the Red Cross from many countries around the world, and a £ 2 250 000 loan was granted through the League of Nations, while a commissioner had been appointed to provide refugees with arable land and housing. The Karaboaz lowland along the Danube River, as well as some marshlands around the Bay of Burgas, etc., were drained. A number of refugee settlements were built, and 9 838 houses were supplied with water. According to the

Craiova Agreement of 1940, Southern Dobrudzha was returned to Bulgaria, and as a result, 7 000 Bulgarians moved in from Northern Dobrudzha.

We express our heartfelt gratitude to the son of Prof. Ivan Batakliiev – Mr. Todor Batakliiev, for providing this valuable material that enriches our ideas about the fate of our people in our turbulent historical past.

Key words: refugees, Ottoman invasion, settlement, resettlement, migration movements

България като част от Балканския полуостров се намира на един важен световен кръстопът, гдето българският народ при тежка историческа съдба – по-дълго робство, отколкото другите балкански народи – се е запазил, дал доказателства за национална жилавина и просъществувал вече 13 века. Едно от главните средства за запазването му са неговите разселвания или преселнически движения. Още древният гръцки историк Тукидит е казал, че човекът, за да се запази, се преселва или се съюзява. Трябва да се отбележи, че разселванията са спомогнали за образуването на българския народ и държава, а през епохата на Възраждането и за образуването на неговата нация, която устойчиво се бори за своето запазване. Те показват изчезването на известни селища, но показват и появата на нови села и колиби или махали. Вярно е, че основните пластове на българския народ са траките, а след това най-вече тези на славяните и после тези на българите. Но при своите разселвания се образуват малки групи, освен мизийци, тракийци и македонци, балканци, торлаци, рупци и др., които се разселват до Втората световна война.

Причините за разселването са разнообразни: политически (войни и въстания), стопански (плодородна земя, търговия и др.), демографски (увеличение на населението) и дори епидемически болести (чума или холера). Чумни години в България са: 1620, 1660, 1718, 1729, 1774, 1788, 1812, 1813, 1820, 1837, 1838, 1841¹.

В България по-ниските земи и равнини на Балканския полуостров са улеснявали повече разселвания и преминаване на чужди войски. Напр. от Средна Европа през Белград–София–Пловдив–Цариград минава Диагоналният или Главният път през Балканския полуостров. В по-ниска Източна България е по-лесно движението от север на юг и обратно. В случая Източна Тракия се явява като врата за Босфора и Дарданелите (мостова област между Балканския полуостров и Мала Азия), затова през нея се минава още преди нашата ера. Персийският цар Дарий Истапс (521-485 г.) предприема поход през Източна България към руските степи, откъдето го безпокоили скитите. След това Тракия с морския си бряг става персийска провинция до Струма. Така се помага на Ксеркс в похода му към Гърция в 480 г., когато той за борба с атинската флота прекопава шийката на полуострова Атос.

Последва гръцкото разселване по беломорския бряг, от Амфиполис на изток; след това по Черно море. Одесос (Варна) е основан в V в. Нахлуването на Филип II Македонски на изток от Струма се извършва през IV в. пр.е., а синът

¹ Село Црънча, Пазарджишко, е нападнато от епидемически болести и населението бягало да се спаси в м. „Гръцка къща“, под Каркария, гдето се криели и граждани от Пазарджик (Вж. Ив. Батаклиев – Паарджик и Пазарджишко – 1969, с. 766).

РАЗСЕЛВАНЕ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД В РОБСТВО

България, като част от Балканския полуостров, се намира на един важен световен кръстопът, гдето българският народ при тежка историческа съдба – по-дълго робство, отколкото другите балкански народи – се е запазил, дал доказателства за национална живавина и просъществувал вече 13 века. Едно от главните средства за запазването му са неговите разселвания или преселнически движения. Още древният гръцки историк Тукидид е казал, че човекът, за да се запази, се преселва или се съклява. Трябва да се отбележи, че разселванията са спомогнали за образуването на българския народ и държава, а през епохата на Възраждането и за образуването на неговата нация, която устойчиво се бори за своето запазване. Те показват изчезването на известни селища, но показват и появата на нови села и колиби или махали. Явно е, че основните пластове на българския народ са траките, а след това най-вече тези на славяните и после тези на българите. Но при своите разселвания се образуват малки групи, освен мизийци, тракийци и македонци, торлаци, балканци, Рупни и др., които се разселват до Втората световна война.

Причините за разселването са разнообразни: политически /войни и въстания/, стопански /плодородна земя, търговия и др./, демографски /увеличение на населението/ и дори епидемически болести /чума или холера/. Чумни години в България са: 1620, 1660, 1718, 1729, 1770, 1774, 1788, 1812, 1813, 1820, 1837, 1838, 1841.¹

В България по-високите земи и равнини на Балканския полуостров са улеснявали повече разселвания и премиваване на чужди войски. Напр. от Средна Европа през Белград–София–Пловдив–Цариград

¹ Село Црънча в Пазарджишко е нападнато от епидемически болести и населението му бягало за спасение в местността "Гръшка къща", под Каркария, гдето се криели и граждани от Пазарджик. /Вж. Ив. Баталиев – Пазарджик и Пазарджишко, 1969 г., с. 766/.

му Александър Велики през Бесапара, главния град на бесите в Пазарджишко, минава на север да гони непокорните тракийски племена в 334 г. През III в. нахлуват откъм северозапад келтите, които в Тракия стигнали ъгъла между Тунджа и Марица. Обаче идват римляните, които завладяват Илирия в 229 г., Македония в 148 г., Гърция в 146 г., част от Мала Азия и Египет и в 46 г. – Тракия. В 395 г. става разделянето на Римската империя и Константин Велики пренася столицата във Византия (Константинопол).

От III-IV в. започват варварските наслоения от готи, бастарни, вандали, хуни и др., привлечени от богатствата на Византийската империя, докато най-после през VI и VII в. се настаняват славяните и образува Българската държава в 681 г. от Аспаруховите българи от тюркски произход. Славяните се заселили най-гъсто в Мизия, по планинските части на Балканския полуостров: Стара планина, Тимошко-Моравската област, Софийско поле, поречието на Струма, цяла Македония, поречието на Места и Родопите² и пр. През VIII в. Византия заселва в северна Тракия асирийци, арменци и павликени за охрана на северната граница на Византия. Такива са заселени и по-късно около Пловдив и в самия него от Ив. Цимийски (969-976). В Сирия има наречена планина „Булгар-дег“. При Траянова врата на 17 август 986 г. Самуил е разгромил Василий II, но арменска конница го спасява и не се повторил случаят с Никифор във Върбишкия проход в Стара планина, пленен от цар Крум в 811 г. След това Василий II сполучил да разбие Самуила при Ключ в Беласица, което доведе до византийското робство.

У павликените се ражда богомилството от X до XV в. – социално учение, насочено срещу феодалния гнет в България и Византия у господстващата класа заедно с висшото духовенство. От България богомилската ерес била пренесена чрез кръстоносните походи в Италия и Франция, гдето богомилите се наричали „катари“, а в Западна Франция и „бугри“³. Смята се, че по-късно последните, сродни с албигойските еретици, били едни от вдъхновителите на парижките комунари. Павликените заедно с богомилите се борили срещу византийското иго.

Византийските императори за защита на своята многонародна държава използвали и подчинените си народи. Император Теофил (829–842) населил вардариотите, тюркско племе в областта на Солун и Воден, от които, според Иречек⁴, е произлязло името на р. Вардар. Други турци били заселени и около Охрид в XI в. А според Ст. Захариев⁵ през XII в. българи са участвували като съюзници на гърците във войните им в Мала Азия. От старото българско население в Разградски и Търговишки окръг са потомци на аспаруховите българи – капанците. Те са самобитен клон на „хърцоите“ (полянци). Названието им капанци произлиза от името на извезаните три или четири реда елипсовидни капки в долната част на широките ръкави на долната риза капанка. Те са посла-

² Йордан Заимов. Най-старите заселвания на българските славяни в Балканските земи. Етногенезис и културно наследство в българския народ. Етногр. музей и Институт, София, 1971, с. 54.

³ Д. Ангелов. Кратка история на България. София, 1966, стр. 41 и 44.

⁴ К. Иречек. История на българите. София, 1886, стр. 289.

⁵ Ст. Захариев. Географско, Историко и Статистическо описание на Т.-Пазарджишката кааза. Виена, 1870, с. 289.

вянчени, но в XV в. в добре оформени села със запазена носия въпреки куманско влияние⁶.

През България са минали повечето кръстоносни походи. През XII в. дохождат нови варварски прослойки в България. Това са тези на печенези и кумани. Потомци на вторите са вероятно гагаузите.

През втората половина на XIII в. нахлуват в България и татари. По благоволенията на техния водач Ногай за български цар бил настанен (1292-1298 г.) Смилец. Татарска осоя, развалена крепост на в. Буная – Панагюрско – е може би от това ранно нахлуване на татарите в България.

ЗАВОЮВАНЕ ОТ ОСМАНСКИТЕ ТУРЦИ

Под османско иго българският народ е претърпял най-много вътрешни и външни разселвания. Те са били много тежки, но все пак те са му повлияли да се запази като най-голям балкански народ в граници, каквито са били Сан Стефанските – 169 400 кв. км.

Завладяване на Балканския полуостров от османските турци е било улеснено от политическата разпокъсаност на полуострова. Последният е бил разкъсан на множество държави, банства, деспотства, войводства и пр., които постоянно враждували. Само България е била разделена на три държавици. Балканите и Европа изживяват упадъчния етап на феодалния строй. Центробежни сили, разяждали европейските народи, помогнаха на османските турци да завладеят Югоизточна Европа и да се наложат като голяма сила. Обаче те нямали здрава обществена сила (трето съсловие), която да реформира и заздравя държавата, затова иде упадък. Турция е болен човек – упадък след XVII в., поражения, австрийците стигат Ниш и се спускат в Македония, па и по пътя София-Ихтиман, а руските знамена често се веят над Черно море, устието на Дунав и Добруджа. Всичко това е оказало влияние и върху разселването.

В 1352 г. турците от Мала Азия преминават Дарданелите и нахлуват в Южна Тракия, която била доста опустошена от династическите борби на Андрониковци и после между Иван V Палеолог и Ив. Кантакузин, който повикал турците на помощ. В 1362 г. Димотика става първа столица на турците на Балканите. По-нататък идват юруци и казълбаши.

По-нататък в низината на Марица османските турци нахлуват в Северна Тракия, преди 1366 г. към Пловдив. А в 1371 г., след битката при Чермен, северно от Одрин, с победа над най-силните български феодали Вълкашин от Прилеп и Углеж от Сярската област турците пренасят в същата година столицата си в Одрин. Освен това, те се стремят да владеят главните пътища – този от Одрин през Пловдив за София и другия праз Западна Тракия за Солун. За тази цел те заселили турско население в Източните Родопи чак до Кърджали. Така превръщат Тракия основна база за техните набези във всички посоки.

⁶ Ив. Коев. Следи от бита и езика на прабългарите в нашата народна култура. Етногенезис и културни наследства в българския народ. БАН, Етногр. музей и Институт, София, 171, с. 57.

Могат да се различат две епохи на турското иго: първа на голямо потисничество и изселване и втора – от XVII в. нататък – на съвземане на българския народ и презаселване. В Южна Тракия – в Странджа, Дервентските височини, Сакар и Източните Родопи – турците заварили старо българско население – рупци – потомци на смолените, а по средата между Марица и Странджа – загорци, които са се спуснали откъм север – от Загорско и Пловдивско. Започва масово унищожение на това българско население чрез избиване, ограбване, откарване в плен и робство в Мала Азия. А особено през XVI в. стават потурчвания на големи маси. В Търново се потурчило 1/4 от населението. Също това в Лудогорието. Този начин на обезбългаряване на етапи продължава в Северна Тракия, Източна по-ниска България и останалите български земи. Нека споменем, че за обезбългаряване турците си служили и от продажба за роби, която безчовечност турците практикували и по време за Априлското въстание 1876 г., когато батачени, в това число и моят баща, са продавани в околните невъстанали села. В гр. Кандия на остров Крит е имало пазар за продажба на българи роби. Там от Битолско докарвали за продан само жени. Според Карл Маркс, турският феодализъм бил феодализъм на най-ниска варварска степен (вж. К. Маркс и Фр. Енгелс – съчинения, т. IX. с. 374⁷). Разбира се, българското население най-напред е търсило спасение в близките и по-далечни планини.

От село Войника, Ямболско, 200 семейства отиват на запад и се заселяват в Панагюрище⁸. Впрочем много българи от Източна равнинна България, заета от турско население, се преселват на запад в по-планинска Македония, откъдето идва време някои да се върнат. Други се преселват за спасение на север от Дунав, във Влашко. Такъв е случаят с много от жителите на с. Угърчин и други села наоколо поради тежки данъци. Там до Освобождението имало село Угърчин⁹.

Масово изселване на българско население във Влашко са причинили войни на западни сили за изгонване на турците от Балканския полуостров. Така в 1445 г. след поражението на полския крал Владислав Варненчик при Варна от турците, 12 000 българи с колата си при Русе чакали да се прехвърлят във Влашко. В края на XVI в. 1594 г. при противотурска коалиция на чело с трансилванския княз Сигизмунд Батори и влашкия войвода Михаил Вятязул били изгорени градовете Видин, Плевен, Врана, Флорентин и Оряхово, а също и 2000 села между Дунава и София, като зад Дунава били преселени 16 000 българи¹⁰. Във връзка с Търновското въстание 1595/1598 г. начело с някой мним Шишман III в Румъния се изселили 60 000 българи¹¹. Според Стилиян Чилингиров¹² около Букурещ имало 52 села с около 40 000 жители българи католици и православни, главно

⁷ Николай Тодоров. Положението на българския народ под турско робство – Документи и материали, БАН, Институт за бълг. история, София, 1953.

⁸ Ст. Захариев. Географско, Историко и Статистическо описание на Т.-Пазарджишката кааза. Виена, 1870, с. 79.

⁹ Юбилеен сборник читалище Угърчин 1895-1936, с. 71.

¹⁰ Ю. Трифонов. История на града Плевен до Освободителната война, София, 1933, стр. 59.

¹¹ Хр. Капитанов. Българите в Румъния, сп. „Природа“, год. VI (1941), кн. 6, с. 657.

¹² Какво е дал българинът на другите народи, София, 1938, стр. 111, 116.

от Сливенско. Много от учениците на патриарх Евтимий намерили убежище в Румъния. Григорий Цамблак работил в Молдова и в 1450 г. починал на 86 години.

При разни други случаи става разселване на българи в Румъния. В 1688 г. става Чипровското въстание, в който металургичен център работили и саксонци. Въстанието било потушено. Една част от въстаниците се разселили в Еленско и Котел, но други отишли в Румъния в Банат – в селата Винга, Бешанов и други, които в 1868 г. били 36 030 души. Обаче след Освобождението едва част се преселват в България, образували с. Бърдарски геран, Белослатинско, та останали в Банат 14 000, гдето се запазили като католици¹³.

Друг металургичен център, приблизително от това време, е този в гр. Етрополе. Той събрал и еврейско население за търговия. Част от него се побългарили, та доскоро имаше семейство Бохорови.

Особено интересно е следното състояние на българския народ през XV в. Това е векът на най-голямото изстребление на българския народ при нашествието на турските орди откъм юг. Според проф. Хр. Гандев, българите са били 1 127 294. Ако не бяха изстребени 680 000 и останали само 890 000, днес щяха да бъдат 13 000 000.

Естествено, много български села изчезнали, в края на XVI в. на 2000 села между Дунава и София. Селото Булгаркьой, Кешанско, е заселено от македонски българи на мястото на 3 изчезнали селища. В 1737 г. поради Австро-турската война с. Вакарел се опустошава и пръска на махали¹⁴.

Както във византийско време, така и в турско време се действа за обезбългаряването на брега на Мраморно море, така и този на Бяло море. В полите на Пърнар-даг има градче Радупево и недалеч от него е. Вълчища. Ясно е, че те са села с български имена, но сега с гръцко население. Не се знае точно кога, но в Сярското поле са заселени 4 гръцки села: Тополяни, Сармусакли, Довиста и Везник, наречени „Дарнашки села“. Ясно е, че Тополяни е било българско село.

Старопланинската част на Дунавска България – Габровско, Трявненско, Севлиевско, Ловчанско и Врачанско – с малки изключения, е било населено със загорско население, дошло от Старозагорско и Пловдивско след идването на турците. То наричало населението в Северна България „отвъдни“. В Габровско, Дряновско и Еленско все за защита се е преселило полянско население (хърцой) дошло от Горнооряховско, Търновско, Беленско, Русенско, Свищовско и Разградско. В Дряновско и Еленско има следи от избягало население от Западна България – по време Чипровското въстание, а прибежище ще е намерило и населението, участвувало в Търновското въстание, както и по време на помохамеданчването на Тетевенско и Луковитско в края на VII в.¹⁵ По този начин се увеличават балканджиите, които, както ще видим, образуват колибарски селища и после се разселват в равнината.

¹³ Проф. А.Иширков. Българите в румънското кралство, сп. Отец Паисий III, стр. 93-97.

¹⁴ Г. Гунчев. ГСУ, Истор.Филоложки факултет. кн. XXIX, София, 1933., с. 77.

¹⁵ Любомир Динев. Преселнически движения в Дунавска България от началото на XIX в. до днес, сп. Училищен преглед, София, год. 46, (1947), кн. 3, с. 222.

В Дунавската равнина и то главно в източните ѝ дялове и в Лудогорието, Добруджа, Източва Стара планина, Герлово, Тузлука и другаде е било колонизирано през XVI, XVII, та дори и в началото на XVIII в. голям брой турско население, като старото му ерлийско население е било отчасти потурчено, отчасти се запазило тук-там (в Силистренско грабенци, шиковци), а по-голямата част твърде вероятно да е избягало във Влашко, в Стара планина или пък е минало на юг от нея¹⁶.

От Северна Тракия дошли в Северна България богомили (павликени) – побългарени. Сега пресичат Средна гора и Балкана и отишли в Троянско, Ловешко, Оряховско, Никополско, Търновско и заселват опустошените села. Имало село Павликени. Езикът им бил като на Пловдивските павликени¹⁷.

Оформя се областта ва шопите от Кратово до Етрополе. Обаче трябва да се отбележи, че шопите единично или на групи са се разселвали в Пазарджишко по стопански причини. Рядко няма в Пазарджишко по селата родове „Шопови“. Цяла вълна шопи са се преселили преди 100-150 години в Панагюрище¹⁸.

Друго политическо събитие, което е предизвикало разселване, е помоха-меданчването на българско население. То започва от XVI в. и завършва в Юго-източните Родопи дори през XIX в. Но масово то става през XVII в. в цели покрайнини. Създават се така наречените помаци. В Северна България – в Тетевенско и Луковитско, отгдето помаци се преселват в Белослатинско. После, в Чепинското корито, в 1657 г., отгдето нежелаещите да променят религията си бягат в Батак и в селата по северните склонове на Родопите. По това време е ставало помохамеданчването в Средните и Източните Родопи и в Разложката котловина. Жителите на с. Урумбеглий, съседно на Бунархисар в Източна Тракия, наричат жителите на това градче разложани. Както се знае, помаци има и в Северозападна Македония, наречени торбеши.

Едно важно разселване извън България е това на малоазийските българи. Според Иречек, стават две изолирани преселвания главно от Източна Тракия, в Брусенско, Бандърма, Балъкесан каза. Първите българи отишли в Мала Азия около XVIII в. и през XIX в. от Димотика, Чирпан и др.¹⁹ Брусенско имало „Болгармахала“ и „Булгар даг“. Те се занимавали с въглищарство. Имало преселници от Дебър, които се занимавали със строителство. От тях се върнали в България през 1880 г. в Свищовско, Варненско и Тузлука. След Първата световна война всички се изселват в България – Асеновградско, Ивайловградско, София и другаде, но 14 000 погърчени се заселили в Солун.

Забележително е преселническото движение на българи от Македония и Албания към източните български земи през XV–XIX в.²⁰ Там били притеснени от Али паша Янински. Тези българи се наричат „арнаути“, защото идват от места, които са в съседство на албанци. Гр. Москополис бил опустошен. Освен това

¹⁶ Любомир Динев. Посоч. съч., стр. 223.

¹⁷ Проф. Христо Гандев. Цит. съч. стр. 138.

¹⁸ Руска Аргирова. Преселвания от и за Панагюрище в периода от XV до XX в. Летопис за Панагюрския край. 1972, стр. 19.

¹⁹ К. Иречек. Княжество България, кн. 1, Пловдив, 1899, стр. 62.

²⁰ Д. Яранов. Преселение на българи от Македония и Албания и пр. Мак. преглед, год. VII, кн. 2-3.

населението било съгъстено и търси по-свободни места, каквито има в Източна България. Движат се по три пътя, за да стигнат Източна България при Варна и дори я задминават – стигат Бесарабия и Таврическа и Херсонска губерния. А в югоизточна посока с. Тарфа, южно от Бунархисар, Малгара и др. Една група се заселват между Белград и Ниш, която още не е свършено посърбена. Във вътрешността на България стигат Брацигово (Костурчани селата в северните поли на Родопите от Сестримо до Белащица – Пловдивско, Панагюрище, Копривщица, Банско, Чирпанско, Старозагорско (с. Арнаутите), Силистренско и пр. Предизвикали вътрешно разселване в Тиквешко. По-късно 30 семейства от Костурско дошли в Ксанти. Дошли изселници и от Воденско, а и населението на с. Булгаре в остров Тасос произхожда от Дебърско.

Важно събитие, което предизвикало разселване е било кърджалийското движение. От кърджалиите и даалиите (горски хора) много беззащитни градове и села пострадали. В 1801 г. те нападнали и ограбили хубавия град Тетевен. Около половината му жители (5000) били избити, а останалите се пръснали към Кула, Зайчар, дори във Влашко и другаде²¹. Такъв е случаят и с Панагюрище, Копривщица, Калофер и др. Панагюрище и Копривщица бягали за спасението в Пазарджик, който бил укрепен със стена. Копривщени бягали чак в Димотика, гдето отчасти били погърчени. Поради кърджалиите имало бягство и в Южна Русия.

В началото на XIX в. в северозападна България – Видинско се подвизава Осман Пазвантоглу, който в борба с централната власт предизвиква разселване на тамошното основно „торлашко“ население.

През втората половина на турското робство сред упадъчно уредяване на турското население в равнините и полетата слизат намножилите се българи в планините, било в чифлици, било в села и градове, гдето се занимават с промишленост и търговия. За това явление спомага и възраждането на българския народ. Както бележи Николай Тодоров²² разрушителната стихия на турското завоевание не е превърнало в пустиня всички плодородни равнини. В Оряхово има цяла махала тетевенци²³. От Троянско също такава преселническа вълна се насочва към изоставени турски села в североизточната част на околията и оттам по долината на Осъм към Ловчанско – към турски села и чифлици. В Разградско и Поповско преселниците са главно от Дряновско, Габровско и Еленско. В самия гр. Русе има доста преселници от тия места. Жители от Ботевград се отправят към София по стопански причини. Котленци, жеравненци, Медвенци и др. (овчари) през XIX в. – към Добруджа²⁴. Както ще видим в Добруджа, Бесарабия и Южна Русия идва от юг – Тракия по време на освободителната война. По нашия дунавски бряг се спуща наше население от Влашко, както и влашко население от Родопите и Странджа. В Пазарджишко е имало 63 чифлика, гдето са работили българи. Според Анас. С. Разбойников²⁵, в Одринска околия – 80-

²¹ Светлин Кираджиев. Тетевен, сп. География, бр. 10, 1972.

²² Турската колонизация и демографските промени в българските земи. Етногенезис и културно наследство в бълг. народ. БАН, Етногр. музей и Институт, София, 1971, с. 69.

²³ Ив. Батаклиев. Нашият дунавски бряг. Изв. на Бълг. геогр. д-во, кн. II, 1936, с. 264.

²⁴ Ив. Ев. Гешов. Овчари от Котленско и жетвари от Търновско. Пер. сп., кн. 32-34, с. 112.

²⁵ Чифлици и чифлигари в Тракия преди и след 1878 г. Изв. на Института за история, кн. 9.

100 чифлика. Временно минаващи през Източна Тракия с добитък търговци за Цариград, останали за постоянно. Такъв случай имаме с жители от Ябланица в Ени-чифлик – Чорленско. В Източна Тракия слизали зимно време овчари от Средна гора, които били наричани „клинки“, а от Котленско – „вариклечковци“. Такъв случай е станал с дедите на Гоце Делчев, които от Загорско карали добитък за търговия в Солун и останали да живеят в гр. Кукуш, гдето се родил македонският Левски.

В Западна Тракия оставали за постоянни овчари, родопчани. Също и риболовците в Боруѓо̀л били родопчани, предимно от селата Момчиловци, Петково, Устово и др.

Аналогични случаи има и в Македония. От северните ѝ покрайнини се заселвали в Солунска кампания. И в Македония планинското българско население слиза в полетата. В Карадаг около прохода Доватепе българите изместили и стеснили турско население, което е отишло по височините на Беласица. Българи стеснили турци между Вардар и Струма. Българско население се разпространяло като чифлигарско население в драмското поле и към Тахино езеро в Сярско²⁶.

Трябва да се отбележи, че има разлика между чифлиците в Тракия и Македония. Докато в Тракия били повече големи и чифлигари могли да вземат земя за обработване под изполица от беговете и си правят къщи в съседство на чифлика на спахийска земя, в Македония не било така. В Тракия всички чифлици били 500-600 с чифлишките селища при тях – 1000-1200.²⁷

Голямо разселване на българите са предизвикали руско-турските освободителни войни, като се почне от Екатерина II (1762-1796) до нашата Освободителна война в 1877/78 г. Много българи остават в Добруджа, други в Бесарабия, трети в Южна Русия. През войната 1768/74 г. на Екатерина II начало с генерал Суворов, която завърши с Кючуккайнараджишкия мир (1774 г.), се изселили около 160 000 души. През периода 1806-1812 г. идват нови преселници във връзка с войната за освобождение на Сърбия, която съвпада с кърджалийските опустошения.

В 1821 г. в Буджака – южната част на Бесарабия се основава гр. Болград, който по-напред има татарско население, и се създава Сливенска и Ямболска махала. На 1. V. 1859 г. се открива гимназия, която е изобщо е първата българска гимназия с директор Петър Берон. Градът е посещаван от Раковски, Левски, Ботьов, Ангел Кънчев и Панайот Волов. Жителите му били много работливи и морални. Дал много общественици и учени на България: Греков, професорите Балан и Агура, генерал Ив. Колев и др. в 1861 г. имал печатница.

Голямо разселване е предизвикала руско-турската война в 1828-1829 г. под командата на руските войски от Дибич, която завършила с Одринския мир. Тя не освободи България, затова пак бягство към Добруджа, Бесарабия и Южна Русия 130 000²⁸. От село Ичме (Караджово) – Елховско, е паметният войвода Стефан Караджа, чийто родители се преселват в Тулча, гдето той учил в българско училище.

²⁶ Васил Кънчов. Македония, етнография и статистика. София, 1900, стр. 25, 60.

²⁷ Анастас Сп. Разбойников. Пос. съч.

²⁸ Кратка история на България, 1966, с. 117.

Чумата 1836/1837 г. била голяма напасть, но повече за турците, защото българите временно бягали да живеят в горите.

След това разселване на българите предизвиква Кримската война от 1854/56 г. Пак бягство към север в Молдова. Тогава по споразумение на руското и турското правителство трябвало известен брой татари и черкези от Южна Русия да се преселят в България в земята на българското население. Най-много във Видинско се намерили българи за преселване в Южна Русия. Татарите дошли в 1861 г., а черкезите в 1864 г., които най-много се занимавали с кражби. Г. С. Раковски, който е бил против обезбългаряването на България, се борил много срещу изселването на българите и много от тях се върнали. Татарите и черкезите се изселили след Освободителната руско-турска война в 1877/78 г.

През тази война се изселили от Източна Тракия, която съгласно решението на Берлинския конгрес оставала отново в робство 23 000 души²⁹, главно в Шуменско и Варненско³⁰, отчасти в Ловешко и Пазарджишко (в с. с. Гелеменово и Чангарлий – сега Звънчево). Известен брой гърци от Чорленско, Димотишко и Силиврия се преселили в Източна Румелия, но се върнали, защото княз Дондуков определил да се заселят в место, гдето гръцкия елемент е слаб. Както е известно, след като се узнало, че Берлинския конгрес оставя в робство Пиринския край, избухва през октомври 1878 г. Кресненското въстание, което се разраства и в Разлошко. Това въстание е причинило изселване в разни посоки, главно в София.

Интересно е, че при освобождаването на България и Румелия маса турско население от равнината трябвало да напусне пределите им. На негово място идват главно българи балканджии. Турското правителство го настанява това турско население в останали в робство Тракия и Македония, гдето то притеснява българското население. Така възниква така нареченият Мохаджирски въпрос, който ускорява Илинденското и Преображенското въстание. Тия две въстания биват потушени с кръвопролитие (ограбвани, измъчвани и набързо изгонени) дават: първото 30 000 изселници – бежанци от Македония, а второто 20 000 такива. Бежанците от Македония се преселват главно в областите в България, съседни на Македония, като Кюстендил и Кюстендилско и в София, Пазарджик и др. А тези от Тракия главно в Бургаско, Ямболско и др.

Голямо е разселването на българския народ от Балканската война в 1912/13 г. и след това от Първата световна война – 1915–1918 г. до 1926 , до 1930 г. дори и след това. Тук се касае за по-големи разселвания. По време на Междусъюзническата война в 1913 г. след оттеглянето на българските войски от Западна и Източна Тракия на българското население в тия области настава обир, сеч и изгонване – погром, така добре изследван от проф. Л. Милетич в съчинението си „Разорението на тракийските българи през 1913 г.“, БАН, София 1913 г. пословични са издевателствата над тракийските българи, особено в село Булгаркьой, Кешанско и с. Манастир, Гюмюрджинско. Над 100 000 души

²⁹ Хр. Гандев. Преселение на тракийски българи и гърци в България през 1878/79. Архив за поселищни проувания

³⁰ Във Варненско се е заселил и прочутият Петко войвода, след като е бранил родопските българи от турски башибозук начело с англичанина Сенклер.

намираат спасение в бягство в югоизточна България. Закъснелата реокупация на Западна Тракия съгласно Букурещкия мирен договор 1913 г., е увеличила жертвите и изселването. Турското население в Тракия, което през 1912 г. се изселва, се завръща в 1913 г. Някои бежанци се завърнали в опустошените си родни огнища, но остават до края на загубената Първа световна война.

В 1913 г. българското население от Южна Македония – Кукушко и др. се изселва през Струмица и Огражден планина в Благоевград и Петрич. Изселват се българи и от Северна и Средна Македония, също и от Южна Добруджа, която съгласно Букурещкия мирен договор се дава на Румъния, които се настаниха главно във Варна и Варненско.

След Първата световна война, съгласно Ньойския мирен договор 19.XI.1919 г., идва нов поток от бежанци, особено през 1922 г., когато гръцките войски в Мала Азия бяха разбити от турците при р. Сакария и 1 200 000 малоазиатски гърци трябваше да се настанят в европейските владения на Гърция. Последната освободи Източна Тракия, откъдето турците изгониха последния българин, като запази Западна Тракия при конвенция с турците, че няма да изселва турското ѝ население. Почти всичкото ѝ българско население беше изгонено и настанени малоазиатски гърци, също и гърци от Южна Русия. По-голямата част българско население в Южна Македония също беше изгонено за сметка на малоазиатските гърци.

Турците изгониха от Мала Азия и арменското население, което намери спасение в гостоприемна България. Така се увеличи арменското население в България. Част от него след това се изсели в Съветска Армения.

Естествено, след Първата световна война дойдоха бежанци и от Македония под сръбска власт, от Струмишко, което България беше получила чрез Букурещкия мирен договор. Също така дойдоха бежанци и от новоокупираните Цариброд и Царибродско, Босилекрадската област – изобщо Западните покрайнини.

Сложният бежански въпрос в България наложи да се създаде Дирекция за настаняване на бежанците, която ни дава следните сведения за бежанците 1912-1930 г.

	Домакинства	Лица
От Мала Азия	1 625	7 296
Източна Тракия	19 308	63 064
Западна Тракия	9 421	42 510
Южна Тракия/ Гърция	17 529	79 589
Македония/ Сърбия	4 945	20 334
От Западните покрайнини	2 480	11 119
Добруджа	5 415	28 092
Други места /Южна Русия и др/	226	1 060
	55940	253 067

Сигурно бежанците, заедно с нерегистрираните са не по-малко от 300 000 души. Както се вижда, бежанците от Тракия и Южна Македония, за които се приложи конвенцията между България и Гърция за размяна на малцинствата Моллов-Кафандарис, са повече. Сърбите предпочетоха да асимилират всичкото българско население в Македония, която те заеха.

Поради окаяното положение на бежанците се получиха парични суми от дружествата Червен кръст на следните държави: Еквадор, Испания, Американските съединени щати, Финландия, Литва, Норвегия и Швеция. Освен това бяха изпратени специални мисии от чужбина, които устройваха народни кухни за бежанците, именно от държавите: Германия, Белгия, Франция, Унгария, Италия и Швеция. На България чрез Обществото на народите беше отпуснат заем в размер на 2 250 000 английски лири. Назначен беше комисар от Обществото на народите – французина Рено Шарон за снабдяване на бежанците със земя за обработване и жилища. Пресуши се Карабозката низина при Дунав, някои блата около Бургаския залив и др. Построиха се някои селища, снабдени с вода и 9838 къщи.

Повече от мизийците и шопите бяха белодрешковци, а тракийци и македонци – чернодрешковци.

Професор Ив. Батаклиев,
Ул. Омуртаг, 26